

Јелена Пауновић

Филип Христић

EVOLUTA

Главни и одговорни уредник
Бојана Ћебић Радић

Ликовни уредник
Душан Шевић

Књига је настала као резултат истраживања на пројекту Министарства
просвете, науке и технолошког развоја под називом
Српска нација - интегративни и дезинтегративни процеси
(ев. бр. 177014)

ЈЕЛЕНА ПАУНОВИЋ

ФИЛИП ХРИСТИЋ

ДРЖАВНИК, ДИПЛОМАТА
И ПРВИ СРПСКИ АНГЛОФИЛ 1819–1905.

EVOLUTA

УВОДНА РЕЧ

Проучавањем архивске грађе и постојеће литературе, јасно је да до сада није довољно истражен утицај Филипа Христића, као и многих других угледних историјских личности XIX века, на политичкој и дипломатској сцени Кнежевине и Краљевине Србије. Христић је био секретар кнеза Милоша, књажевски представник, министар иностраних дела, специјални српски посланик и пратилац кнегиње Јулије у дипломатској мисији у Великој Британији 1863. године, капућехаја, а затим и изванредни посланик и опуномоћени министар Србије у Цариграду, министар просвете, српски посланик у Бечу, Берлину и Лондону, гувернер Народне банке, члан Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и почасни члан Српске краљевске академије. Изучавање живота и рада Филипа Христића на пољима дипломатије, политике, просвете и финансија, значајно ће обогатити научна сазнања о политичкој и друштвеној историји деветнаестовековне Србије.

У књизи је испитано његово порекло, младост и школовање. Школовање у иностранству на основу државне стипендије, допринело је његовом даљем успеху у пословном животу. Порекло од устаничког буљубаше, почетно дружење с младим кнежевима династије Обреновић и касније женидба с ћерком Хаџи Томе Опулоса, богатог трговца, утицали су на његова политичка опредељења. На основу доступних извора, расветљене су личне особине Филипа Христића и његово опредељење за дипломатију и политичко ангажовање. Христић је у историографији окарактерисан као слаб политичар, а појединци су га осуђивали зато што је искористио породичне везе с Хаџи Томом Опулосом да би стекао државни положај. Покушали смо да ове чињенице растумачимо на нешто другачији начин.

Пажња је посвећена развојном путу Филипа Христића, од школовања и почетка каријере до испитивања идеја, замисли и планова током његовог дугог живота (1819–1905), при чему су обухваћени многи важни историјски догађаји. Посебно су проучени периоди Христићевог посланства у Цариграду (1870–1873, 1874, 1877, 1879–1880), те посланство у Бечу, Берлину и Риму (1881–1882). У оквиру посебне целине представљен је његов рад у школству, који је крунисан наименовањем за министра просвете 1873. године. Проучене су Христићеве везе с Великом Британијом у периоду од двадесет година, од мисије с кнегињом Јулијом Обреновић од 1863. године до 1883/84. године, кад је Христић наименован за првог српског изванредног посланика и

опуномоћеног министра у Великој Британији. Те везе су изражене не само у време Христићевих боравака у Великој Британији, већ посебно током његових посланстава у Цариграду. Пред крај живота, уместо да ужива у заслуженој државној пензији, прихватио се дужности другог гувернера Привилеговане народне банке Србије (1885–1889), и тек по завршетку ове службе, Христић се повукао из друштвеног живота Београда у своју вилу на Топчидеру.

Проучавањем доступних извора и литературе утврђена су начела, технике и методе помоћу којих је Филип Христић у професионалној каријери и приликом обављања разноврсних државних послова успео да остане утицајан на узбурканој српској политичкој, дипломатској и, на крају, страначкој сцени. Задатак истраживања је да испита колики је заиста био његов утицај на важне политичке догађаје и какви су били његови стварни политички ставови.

У књизи је описана његова судбина као дипломате, уложени труд да испуни своје дугогодишње мисије у Турској, разлози због којих је нерадо примио намештење првог српског изванредног посланика и опуномоћеног министра у Великој Британији и зашто је пред крај живота постао гувернер прве Привилеговане народне банке Србије. На основу испитивања доприноса Христићевих породичних веза његовом политичком напредовању, дошло се до закључка да су његова женидба и повезивање с најутицајнијом трговачком породицом у Србији тог времена довели до његовог брзог напредовања. Повезаност Христића с новом српском елитом, школованом у иностранству, утицала је на његов дуг опстанак на српској политичкој сцени. Неколико пута у Христићевој дугој каријери његове породичне и пријатељске везе утицале су на то да задржи државну службу. Мора се нагласити да је Христић био признати припадник српске елите, један од првих чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије наука. Рад је посвећен, пре свега, државној, политичкој и дипломатској служби Филипа Христића, али је приказан и његов допринос развоју културе у Србији.

Ова политичка биографија показала је колики је утицај појединца на развој српске националне државе XIX и XX века. Једно од најважнијих питања овог рада обрађује однос Филипа Христића и Јована Ристића, једног од највећих српских државника XIX века, и њихову дугогодишњу сарадњу. Што се тиче породичног живота Филипа Христића, делимично је расветљено како су животне трагедије – смрт супруге, несрећан брак његовог сина Милана Христића, прерана смрт инжењера Марића, мужа његове ћерке Ангелине Христић – допринеле његовом коначном повлачењу из јавног живота. Даље проучавање

његовог живота захтевало би детаљан увид, уз сагласност породице, у породичну архиву наследника породице Христић, и могло би да представи један посебан рад посвећен самој историји поменуте породице и њему као најистакнутијем члану.

Као основа за књигу послужила је докторска дисертација *Филип Христић – дипломата и војничар (1819–1905)*, одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2013. године, пред комисијом у саставу: проф. др Сузана Рајић (ментор), проф. др Радош Љушић и др Радомир Ј. Поповић, научни сарадник Историјског института у Београду.

Јелена Пауновић

ДЕТИЊСТВО И ШКОЛОВАЊЕ

Риста Ђорђевић из села Горњи Лозен близу Самокова у Бугарској био је отац Филипа Христића, родоначелник Христића.¹ Заједно са братом Величком, Риста је у Србију дошао у време Првог српског устанка. Браћа су учествовала у Првом српском устанку у опсади Београда и ослобађању Калемегданске тврђаве 1806–1807.² Након тога, Риста је успео да доведе своју жену Катарину у Србију, уступивши за њу три Туркиње које је заробио током ослобађања Београда. Породична историја Христића у Србији започела је доласком браће Ристе и Величка Ђорђевића.

После ослобађања Београда и протеривања Турака, Срби су се уселили у турске куће. Риста је са женом запосео један конак на два спрата, с великом баштом. Катарину је убрзо превео у Земун, а он је остао у Београду, јер је тако могао да тргује између Аустрије и Србије, од чега је издржавао своју породицу. После годину дана, жену је вратио назад у Србију. Отворио је у Београду успешну абаџијску (кројачку) радњу и породица, која се најзад умножила, није живела у немаштини. Међутим, Риста је ускоро ушао у ортаклук с неким трговцем, Цинцарином, и отворио бакалницу 1813. године на Зереку.³ Пошто је био неискусан, трговац Цинцарин га је преварио и породица је осиромашила. Риста се ипак није предао и прихвативши новчану помоћ пријатеља, отворио је другу бакалницу, преко пута Бајракли џамије, у којој је продавао сир, млеко, бутер, мед... Познат и међу Србима и међу Турцима,

¹ В. Стојанчевић, „Две аутобиографије Филипа Христића”, *Мешовића праћа* 17–18 (1988), 161–177; Стојанчевић наводи да је код Константина Јиричека нашао податак да су Христићи пореклом из села Горњи Лозен. Постоје недоказане сумње да су Христићи пореклом били Цинцари. Основна делатност Цинцара била је трговина. Да их не би прогонили као грчке и јеврејске трговце, Цинцари су прихватили српска имена и презимена. Међутим, прихватајући обичаје народа, неки Цинцари су имали обичај да постану ватрени националисти. Ово је могао бити случај са Христом и Величком Ђорђевићем, који су, приступивши Карађорђевом устанку, ушли у устаничке борбе и својим заслугама добили положај заповедника. У Београд је дошло 109 богатих цинцарских породица. Најпознатије и најугледније породице били су Хаџи Томини, пореклом из Мелника. Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима*, Београд, 9–10, 16, 31, 78–80.

² Види: Радош Љушић, *Војска Карађорђе*, Београд, 2000, 168–170; За војне заслуге Карађорђе је Ристи Ђорђевићу дао чин буљубаше и послао га с Петром Добрићем и Милојем Петровићем у опсаду Ниша 1809. године.

³ Зерек је представљао други део Трговачке чаршије у старом Београду. Зереком се звала данашња Улица краља Петра од раскршћа са Узун Мирковим па наниже све до Душанове. То је била и најживља улица у граду.

Риста је имао посла и породица није оскудевала. Посебна погодност била је та што су Христићи били власници сопствене куће.⁴

Христићи нису имали среће са мушком децом, а у нади да ће прекинути породичну несрећу, Риста Ђорђевић је пре рођења сина Филипа обишао Свету Гору и Хиландар, где је положио завет – ако му се роди мушко дете и остане живо, завештаће га цркви. После рођења сина, потрудио се да испоштује тај завет. Филип Христић се родио „усред посне недеље, вероватно месеца марта 1819. године, исте оне године када и Милан, старији син кнеза Милоша.”⁵ Три године касније, 1822, Филип је добио брата Саву. Браћа су одрасла окружена љубављу оба родитеља, а како Филип пише, нису били размажени, већ само навикнути на доброту и угађање. Највећи ударац породица је претрпела након Ристине смрти, 1832/33, када је Филип имао девет, а његов брат Сава, свега шест година. Сахрањен је на варошком гробљу иза Варош капије у Београду. Како га је старији син упамтио, био је то човек средњег стаса, крепак, увек здрав, добро развијен, окретан и лак на ногама. Био је врло дружељубив, имао је леп глас и знао је много песама. Породица је тада запала у оскудицу, а Катарина Ђорђевић је, као самохрана мајка, успевала да издржава децу издавањем соба и продајом млека.⁶ Из тог периода, Филипу су остала сећања на мајку Катарину, њену нежност и пажљивост, али и заштитничку настројеност.

*

Филип Христић је школовање започео у Београду 1826. године, кад је имао седам година. Отац га је прво дао, уместо у јавну школу, на поуку код неког поклисара Ђоке.⁷ Поменути учитељ Христићу није остао у лепој успомени. Обучен у турску одећу, цубе и муслиманске црвене папуче, јеменске израде, и са качкетом на глави – у ондашњој Србији, остављао је слику ученог човека. Због тога је Риста Ђорђевић дао свог сина код овог поклисара да учи правопис (буквар). Христић

⁴ М. Стојимировић, *Силуете старог Београда*, Београд, 2008, 305; Породична кућа Мијушковић–Христића налази се данас на Дорћолу у Добрачиној 3. Кућу је пројектовао и изградио инжењер Мијушковић 1930. године на плацу који је припадао Филипу Христићу. Кућа је заштићена као споменик културе и спада у културна добра Београда. *Службени гласник РС*, бр. 17/97.

⁵ Ускрс 1819. године био је 6/18. априла, а из доступних извора не може се тачно утврдити којег је датума током ускршњег поста 1819. године рођен. Милан Јовановић Стојимировић, *Силуете старог Београда*, 305; Највећи број података из детињства и младости Филипа Христића налази се у рукопису *Успомене Филип Христића*, приредила Ј. Пауновић, Београд, 2015.

⁶ У двема собама које су давали под кирију, становао је Лазар Арсенијевић Баталака..

⁷ Вероватно Ђорђе Клідис, грчки учитељ.

је 1827. године пошао у неку врсту црквене школе, у којој је предавао господин (ћир) Сава, добродушан човек и црквењак. Христић је ту као „велики ђак” научио да чита псалтир. Ипак је ускоро кренуо у праву школу, вероватно одмах по њеном оснивању 1830. године.

Школа у коју се Филип Христић уписао била је, највероватније, мала школа са три разреда.⁸ Учитељи у школи били су: у првом разреду Ђакон, чијег се имена Христић није сећао, у другом разреду Михаило Николић Ресничанин из Ресника, а у трећем учитељ Лаза и касније Грк Георгије Захаријадес, учитељ и кнеза Милана. Ресничанин и Захаријадес оставили су посебно јак утисак на Христића. Својом појавом у европском оделу и углађеношћу, али и особитом пажњом према ученицима, изазивали су поштовање. За разлику од њих, учитеља Лазу, мрзовољног и уображеног самца у годинама, деца нису волела, плашили су га се јер их је често кажњавао.

Христић се посебно истицао у црквеном појању у школи. Певајући и беседећи у Саборној цркви, привукао је пажњу тадашњег митрополита Мелентија Павловића, првог српског митрополита у Београду и обновљеној Србији. Непосредно након губитка оца, младом Христићу је митрополитова пажња била велика помоћ. Када је митрополит од свештеника у Саборној цркви чуо да га је отац наменио за калуђера, закључио је да ће младић бити посвећен цркви и преузео је бригу о њему. Одвео га је у конак кнегиње Љубице, где се кнегиња с децом доселила управо те 1830. године. Филип Христић је тада највероватније упознао „бегове” Милана и Михаила, како су тада називали младе синове кнеза Милоша и кнегиње Љубице Обреновић. Како је митрополит Мелентије био крштени кум кнежевих синова, било је лако да дете поверено му на чување уведе у дом Обреновића. Христић је у успоменама забележио да се током одрастања често играо и учио с младим беговима, те вечерavaо у конаку кнегиње Љубице, а ако би се дуго задржао у конаку, кући га је увек пратио момак, чувар кнегиње Љубице и Милошевих синова, Спаса.

Кнегиња Љубица је оставила веома позитиван утисак на младог Христића, коме је отворила врата свога дома када је остао без оца. Остала му је у сећању као мудра жена, без хирова.⁹ У народу позната

⁸ Тада је у Београду постојала само једна српска школа. Налазила се на месту данашње школе „Краљ Петар”, између Саборне цркве и Калемегдана. У време Христићевог детињства звали су је „мала школа” а у својим успоменама, он је назива „варошка школа.” Имала је три „класе” – разреда. У све три *класе* било је само четрдесет до педесет ђака. У сва три разреда учио се: буквар, часловац, псалтир, катихизис, рачунање, писање и појање.

⁹ За биографију кнегиње Љубице види: Р. Љушић, *Кнегиња Љубица*, Горњи Милановац, 1997, 57–58, 86–87.

као Велика Госпођа, она је у Христићевим успоменама тако и прикаана. Висока и стасита жена, достојанственог хода, држања и говора, није била дама европског држања и говора, већ добродушна Српкиња, широког срца. Старијег кнежевог сина, Милана, који је рођен исте године кад и Христић, описује као црнпурастог дечака, сјајне косе, црних широких обрва и широког носа, дебелих усана и пискавог, чак помало крештавог гласа, имао је бубуљице по лицу и промењен (мутирајући) глас Милан Обреновић је вероватно већ тада ушао у пубертет. Христић се сећа да је, иако повремено погнутог држања, намрштен и повучен, био добродушан и мио. Насупрот брату, у Христићевим сећањима, Михаило Обреновић, четири године млађи, тада десетогодишњак, био је светлије пути, лепих веселих очију, здравог тена, дуге плаве коврцаве косе, леп, весео и мио. Филип Христић је схватао свој подређен положај у односу на младе Обреновиће и никада се није изједначавао с њима.

Једна од важних епизода Христићевог живота одиграла се око Ускрса 1833. године. Кнез Милош је с породицом боравио у Пожаревцу. Том окупљању присуствовао је и млади Христић, кога је на ускршње славје повео митрополит Мелентије. Највероватније је митрополит том приликом први пут представио Христића кнезу Милошу, рекавши: „Ево мојег детета, господару”, због чега му је домишљати кнез наденуо надимак Калуђеровић. Христић тада није био само гост, већ је у пожаревачкој цркви, први пут пред кнежевском породицом, појао црквене песме. Од тада је и остао обичај да изводи црквено појање пред кнезом, што је касније наставио да чини и током школовања у Крагујевцу. Присутан и на ускршњој трпези кнеза Милоша, у сећању му је посебно остало да је кнегиња служила кнеза и да никада није седела за кнежевим столом. По њеном наређењу, док су боравили у Пожаревцу, Филип Христић је спавао у истој соби са кнежевићима. Христићев опис прославе Ускрса даје увид у обичаје који су владали у кнежевској породици, а може се закључити и да је он од тада имао повлашћени положај. Међутим, како о овом периоду Христићевог живота није било могуће наћи још неки податак, осим из његових успомена, мора се узети у обзир и његова субјективност. Након боравка у Пожаревцу, митрополит је младог Христића повео на даље путовање по Србији. Прослава Ђурђевдана у манастиру Враћевшници, где је био и кнез Милош, на Христића је такође оставила јак утисак.

Од 1833. године Филип Христић је почео чешће да борави у конаку кнеза Милоша у Крагујевцу, а исте године је започео своје институционално школовање. Филип се у новембру 1833. године одвојио од мајке и напустио родитељски дом, јер је средња школа пресељена из

Београда у Крагујевац. У Крагујевац је допутовао заједно са целом класом ученика и професором Атанасијем Тодоровићем. Били су смештени у крагујевачкој кафани Лепо-Јовићевој. По кнежевој заповести, силистар Аврам Стојковић,¹⁰ потражио је Филипа Христића међу пристиглом децом, али га је тражио под именом Калуђеровић. Пошто није знао за надимак који је кнез наденуо дечаку, професор није знао о коме се ради. Тек када се кнез досетио да би се требало распитати код деце, Христић се јавио. Кнез га је одмах узео у конак у набавио му нову одећу. Остали ђаци размештени су по другим великашким кућама, где су бесплатно добили стан и храну. Филип Христић је остао у конаку кнеза Милоша до повратка митрополита Петра Јовановића из Цариграда 1833. године. Кнез Милош је лично препоручио Христића новом митрополиту, који је преузео бригу о њему. Нови митрополит је заузимао важно место у Христићевом животу – угледан свештеник и узор осталим црквеним великодостојницима, био је један од његових највећих добротвора и пријатеља. Већ на првој служби новог митрополита, Филип Христић је у порти крагујевачке цркве послуживао српске великаше кафом и ракијом. Тада му се урезао у сећање и однос према женама у Србији: богате госпође, иако жене великаша, у слављима су учествовале само као служавке, дочекивале су кнеза Милоша и своје мужеве; жене угледних државних службеника, као што су били Димитрије Давидовић, Стефан Радичевић, Јаков Јакшић, Јаков Живановић, такође су учествовале у богослужењу и поклоњењу кнезу. Великаши су поздрављали кнеза тек кад би ушао у двор, а потом су их њихове жене послуживале кафом и ракијом. Од тадашњих великаша, Христићу су посебно у сећању остали Димитрије Давидовић и Аврам Петронијевић, ког је упознао кад му је било четрнаест година. Касније, Христић је истицао да је Петронијевић био први српски дипломата који је кнезу Милошу био од велике користи, посебно у српско-турским односима.¹¹

Када се преселио у Београд, митрополит Петар је дечака оставио у Крагујевцу. Христић је, да би наставио започето школовање, становао код проте Јосифа Стефановића, а Петар Јовановић је плаћао за његово

¹⁰ Аврам Стојковић званично се бринуо о кнежевом оружју, а у суштини, завршавао је кнежеве послове личне природе. Види: Радош Љушић, *Љубави српских владара и њолићичара*, Ниш, 2000, 71–72.

¹¹ Види: Радомир Поповић, *Аврам Петронијевић*, Београд, 2012, 16–53, 280 – 283; Аврам Петронијевић је умро од капи на рукама Филипа Христића у Цариграду 22. априла 1852. године, што је вероватно и разлог што је остао у тако живом Христићевом сећању. Могуће је да је овај догађај највише утицао на то да Христић касније прихвати намештење српског посланика у Османском царству.

издржавање. Христић се код њега осећао као у родитељској кући и ту је остао до краја школовања. Једини од ђака, по кнежевој жељи, читао је *Ајосџол* у цркви, као и грчке литургијске химне и псалме, који су се певали приликом причешћа верника, пре свега, чланова породице Обреновић. Та чињеница говори да је Филип Христић у детињству био укључен у први круг сродника породице Обреновић.

Учитељи или професори Филипа Христића у Крагујевцу били су: Атанасије Тодоровић, Димитрије Исаиловић и Исидор Стојановић. Исаиловић је Христићу посебно остао у лепом сећању. Веома начитан и образован човек, са држањем правог професора и филозофа, достојанствено и мудро се опходио према ученицима. Подржавао је ђаке када би износили своје мишљење и излагали градиво на свој начин, што Христић посебно истиче, у односу на уобичајену професорску методу учења напамет. Био је благе нарави и сви његови ученици су га волели. Однос Исаиловића и Христића је био изузетан, о чему сведочи податак да му је Исаиловић тестаментом завештао бригу о својој деци. Захваљујући њему, бројни ђаци су заволели рецитовање и сценски наступ. Касније је прва класа крагујевачких ђака била укључена у српску позоришну трупу коју је предводио Јоаким Вујић. За Атанасија Тодоровића, Христић истиче да је био добар професор, али лош педагог. Захтевао је од ђака да његова издиктирана предавања науче и изговоре напамет.

Филип Христић је окончано Велику школу (гимназију) у Крагујевцу 1836. године,¹² заједно с Димитријем Црнобарцем, Антонијем Мајсторовићем, Сретеном Поповићем и другим матурантима прве класе гимназијалаца. Од укупно петнаесторо ђака у класи, најбољи су били Христић и Црнобарац. По Христићевом сећању, професори никад нису могли да се одлуче ко је од њих бољи. Христић је, по сопственом признању, ипак имао лошије оцене од Црнобарца, а био је изједначен с њим само због доброг владања. Прву класу крагујевачких ђака, кнез Милош је поставио као практиканте у разним надлештвима. Христић је најпре постављен за практиканта у Београдском суду (магистрату), а затим је на инсистирање митрополита Петра, пресељен у конзисторију, врховну духовну власт у православној и евангелистичкој цркви за решавање спорова из грађанског права, нарочито брачних односа. У Београду је обилазио бројне породице српских великаша, попут Алексе Симића, Петра Ичка и других богатих београдских трговаца.

Школовање је наставио 1836. године у Београдској клерикалној школи (Богословији). Када је у Пожаревцу, децембра 1837. године отворена прва „војна академија” у Кнежевини Србији, кнез Милош је одлучио

¹² В. Стојанчевић, *Две аутобиографије Филипа Христића*, 169.

да цела прва класа ђака крагујевачке гимназије своје школовање настави у тој војној школи, те их је повукао из државне службе и вратио у клупе. Нажалост, рад ове школе потрајао је свега шест месеци. После њеног затварања Филип Христић је озбиљније почео да се бави државном службом. Био је наименован за практиканта у Министарству просвештенија и санитета, где је брзо напредовао од практиканта, преко канцеларисте, протоколисте, све до столоначелника са платом од 500 талира годишње. Док је био столоначелник, његова канцеларија била је смештена у просторији где се налазила библиотека епископа Лукијана Мушицког, а боравак у тој канцеларији-библиотеци пробудио је његову радозналост и помогао му да схвати да му је потребно даље образовање у иностранству. Пре свега, у њему се родила жеља за учењем страних језика.

Надајући се да ће остварити своју жељу да научи стране језике и настави школовање, Христић је у августу 1839, заједно са својим другом Стојаном Јовановићем Лешјанином, одлучио да напише молбу Првом намесништву, за време прве владавине кнеза Михаила 1839–1842, у којој су молили да о државном трошку буду послати на даље школовање у иностранство. Био је спреман да прихвати и најмању новчану помоћ. Влада је одобрила државну стипендију, а Државни савет је одлучио да на школовање у Беч пошаље десетак државних питомаца. Предност су добили они сиромашнији.¹³ По свему судећи, избор кандидата је извршен у кући Јеврема Обреновића током 1839. године. Сви присутни су имали своје љубимце и залагали су се за њих: Тома Вучић Перишић предлагао је Стојана Јовановића и Димитрија Црнобарца; митрополит Петар Јовановић је био за избор Филипа Христића. Поједини кандидати били су синови власника механа и бакалница, што је био случај и са Христићем. Милош Богићевић, припадник угледне породице Богићевић и окружни начелник шабачки, изнео је мишљење да ће касније ти исти „синови механџијски и бакалски” судити деци богатих трговаца. Јеврем Обреновић и Вучић успротивили су се таквом ставу. Сматрали су да треба пружити прилику свима који су вредни. Вучић је чак навео пример свог сина који није био заинтересован да учи школе, па је Вучић уместо њега подржао рођака Косту Магазиновића. Због овако праведног става угледних људи блиских намесницима и великог утицаја митрополита Петра, Христић је постао један од сиромашне, али привилеговане српске деце која су добила шансу да буде школована у иностранству.¹⁴

¹³ Радош Љушић, *Прво намесништво (1839–1840)*, Београд, 1995, 95–98.

¹⁴ Првој групи државних питомаца припадали су, поред Христића, Димитрије Црнобарца, Данило Данић, Стојан Јовановић, Стеван Груборовић, Коста Магазиновић, Сретен Поповић, Иван Мркшић и Милан Давидовић. Петар Цукић и Милоје Божић послали су своје синове, Косту Цукића и Глишу Божића, о свом трошку.

Одлазак Филипа Христића у иностранство угрозио је финансијско стање преосталих чланова породице, будући да су његова примања била веома значајна за издржавање мајке Катарине и брата Саве. Тек када је Сава Христић завршио школовање у Србији и сам постао практикант у Београдском суду, мајка и брат су успели да побољшају материјално стање. Сава Христић је права завршио на Великој школи у Београду, брзо је напредовао у служби и ускоро постао члан Београдског суда, затим председник Јагодинског суда, члан Апелационог суда и члан Касационог суда, што је и остао све до пензије.

*

Према сећањима Филипа Христића, прва генерација српских студената школованих у иностранству на основу државне стипендије, кренула је на пут 25. октобра 1839. године. Прво су морали да остану десет дана у карантину – Контумацу у Земуну. Сви ђаци су завршили Крагујевачку гимназију, која им није обезбедила превише квалитетно образовање. Иако се у гимназији, уместо српске, изучавала немачка граматика, ниједан младић, осим Косте Магазиновића, није владао немачким језиком. Стипендија која је одређена државним питомцима износила је 200 талира годишње.¹⁵ Будуће студенте водио је Јосиф Миловук, трговац из Будимпеште, у то време благајник у Министарству просвете.

Земун је оставио велики утисак на младог Христића; у односу на Београд, изгледао му је као варош. Када су српски студенти изашли из земунског карантина, наставили су путовање до Пеште, а затим до Беча. Тешко и напорно путовање запрежним, отвореним колима, трајало је, по Христићевом сећању, пет дана. Питомци су се тада први пут сусрели с европским начином живота и европским схватањима. Тај свет је за њих био потпуно непознат, а требало је да у њему проведу неколико наредних година живота. По инструкцијама Министарства просвете, Јосиф Миловук је морао младићима да скрене пажњу на то колику је жртву државна администрација поднела ради њиховог школовања, и да их подсети на њихове обавезе: изучавање језика и основних наука, нису смели да забораве којем народу припадају и да редовно одлазе у цркву. Посебно су били упућени да воде рачуна о добром понашању, уз објашњење да се ниједна наука не може добро изучити уколико студенти не умеју добро да се владају. Миловуку је препоручено и да у Пешти и Бечу упозна младе са српским културно-просветним установама.

Када су стигли у Пешту, по Христићевом сећању, младићи су били веома зачуђени – град је био осветљен, за разлику од Београда,

¹⁵ Р. Љушић, *Прво намесништво (1839–1840)*, 98.

где је улично светло почело да се уводи тек 1865. године. Улицама, које су биле пуне људи, јуриле су кочије (каруце). Одсели су у гостионици „Код беле лађе”. Промена у њиховим животима била је толико велика да нису знали ни шта да у ресторану поруче за јело. Наручивши најскупље јело, Христић је добио печени карфиол с пармезаном. Следеће две године то поврће није могао да окуси.

Јосиф Миловук је био обавезан да свуда одговара и води разговоре уместо српских ђака. Оставио је посебан утисак на Христића јер се понашао потпуно другачије од Срба у Србији, делујући „као прави Шваба”. Христић га је запамтио као старог, без бркова и широког белог лица. Миловук је био суздржан према ђацима, али им је ипак отворио врата свог дома у Будимпешти и упознао их са својим сином и женом. Младићи су посетили и будимпештанске музеје, а Миловук их је упознао са Јаном Коларом, словачким политичарем, песником и писцем. Тада су се омладинци први пут срели са протестантским начином богослужења. Христић је Колара запамтио као маленог, мршаваог човека, али окретног и веома живахног. Говорио је чешки, али су га млади разумели, јер је у говору убацивао доста руских и српских речи.

Од Пеште до Беча путовали су паробродом. На малој, тесној лађи морали су да седе сву ноћ; није било кабина за спавање. Када су се искрцали у Бечу, кочијама су прошли кроз Пратер до централног дела града. Поново, као и у Пешти, били су изненађени густином саобраћаја. Иако су у првом тренутку поново одсели у гостионици, Јосиф Миловук је ускоро сместио све ђаке у одговарајући изнајмљени смештај. Младиће је Беч, у први мах разочарао, пре свега, зато што их је поменута гостионица подсетила на турски конак. Овај Христићев закључак говори колико је он сам био задивљен европским начином живота и колико га је свако подсећање на Турску доводило до разочарања. Чак је и распоред становања у вишеспратним кућама код младих изазивао изненађење. Најјефтинији смештај налазио се на највишем спрату, иако је Христић очекивао да смештај за сиромашне буде у приземљу. Миловук је сместио Христића и Глишу Божића код бакалина Тајтела, чија се радња налазила у Улици Кертнер, једној од главних улица у граду. Кнежевина је задржала право да контролише образовни процес својих питомаца. Миловук је био у обавези да посебно поведе рачуна да не буду изложени женском друштву, а наређено му је и да им обезбеди наставнике језика који би били у стању да се брину и о њиховом добром понашању. Државни питомци су били у обавези да шаљу редовне извештаје Министарству просвете.¹⁶

¹⁶ Р. Љушић, *Прво намесништво (1839–1840)*, 97–98.

Српска елита у Хабзбуршкој монархији посматрала је организовано слање групе младих Срба на школовање у европске земље као културолошки феномен. Сви виђенији културни делатници српског порекла дошли су да посете студенте. Обилазио их је Милован Видаковић, што је на младе оставило посебан утисак, јер им је део претходног образовања управо био заснован на његовим делима и романима. Упознали су и Јанка Шафарика, који је тада у Пешти завршавао медицину. По Христићевом сећању, Шафарик га је запазио међу осталим ђацима и посебно питао на којим се положајима налазио у Србији. Христић је и касније остао у пријатељству са Шафариком.

Ниједан питомац у Бечу није успео да се упише на одговарајући факултет, што због непознавања језика, што због закашњења за упис на студије, те је Миловук морао да нађе и посебну просторију за ђаке, која им је служила као школа. Филип Христић, Димитрије Црнобарац, Данило Данић, Стојан Јовановић и Стефан Груберовић морали су током прве године школовања да уче немачки и француски, јер њихово владање овим језицима није било задовољавајуће. Наставник немачког језика био им је Ђорђе Петровић, српски студент на другој години права. Ђаци су га волели и поштовали јер је био човек пријатне нарави. На сопствену иницијативу, узимали су од њега и часове природног права. Српски студенти су, међутим, били веома незадовољни Ј. Базелом, учитељем француског језика, кога су после три месеца, без знања власти у Србији, отказали. Тромесечни испит из француског језика обављен је у присуству Вука Караџића, па је затим уз његову помоћ из Пеште доведен нови учитељ француског, Фран Курелц, пореклом Хрват. Курелц је говорио српски, што је младим питомцима веома импоновало. Христић је Курелца запамтио као веселог и оригиналног човека, који је студенте истовремено учио и забављао. Примењивао је неконвенционалне начине подучавања, волео је да студентима чита француску литературу у природи, што је младим Србима, ненавикнутим на немачки строги систем образовања, веома одговарало. Највећи смисао за учење језика показао је Христић, који је упоредо изучавао граматику и читао књиге, повећавајући тако фонд речи, покушавајући да што боље савлада знање немачког језика. Највише је учио и читао у замку Белведер у Бечу, где би долазио пре отварања и остајао док се капије не би затвориле.

Државне стипендије која су студентима биле додељене, нису биле довољне ни за покривање основних животних потреба, смештај и храну. Нису имали уџбенике, а ни одећу нису могли да плате. Због јаких аустријских зима, за које нису били припремљени, били су лошег здравственог стања. Универзитет су уписали званично тек 1841. го-

дине. Вук је, као идејни творац државног стипендирања српских студената, пратио њихово даље школовање. Међутим, није био задовољан. У извештају из 1841. године Вук је написао да су се стипендисти за две године у Бечу понашали неодговорно и сматрали су да никоме нису дужни да подносе рачуне. Чак је предлагао да буду враћени у Србију и да уместо њих на школовање буду послата деца од десет до дванаест година. Срећом по Христића, та Вукова идеја била је спроведена у дело тек пошто је он већ отпутовао на студије у Париз.¹⁷ Наиме, кнез Михаило је 1841. године одлучио да свог секретара Јована Мариновића пошаље у Париз да би као приправник у некој канцеларији усавршио своје знање француског језика и изучио дипломатску струку. Тада је одлучено да још два питомца буду послата у Париз да изуче француски језик како би касније били од веће користи српској влади. Константин Николајевић и Јован Мариновић дошли су с решењем министара просвете да Христића поведу у Париз због наставка студирања.¹⁸ До одлуке да школовање настави у Француској, Филип Христић је већ толико био занесен немачким језиком и филозофијом да је био много разочаран предстојећим одласком у Париз. Иако он сам није био задовољан поновним пресељењем у други град, сећао се да су му другови завидели.¹⁹ Поново је кренуо на пут, поштанским колима до Минхена, затим до Аугзбурга возом, а онда од Аугзбурга до Париза опет поштанским колима. Било је предвиђено да Николајевић и Христић школовање наставе на Политехници у Паризу. Николајевић је ускоро затражио од владе да пређе на студије права, а Христић је изразио жељу да настави студије филозофије које је започео у Бечу. На инсистирање Јована Мариновића, српска влада је удовољила њиховим жељама, уз

¹⁷ Јован Милићевић, *Друштвене појаве у Србији 19. века*, Београд, 2002, 38–39.

¹⁸ Војислав Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856”, *Историјски часопис* 33 (1986), 188; Димитрије Матић нетачно наводи да се Христић августа 1845. године налазио у Бечу, где је завршио политехнику и почео да изучава архитектуру. Димитрије Матић и Филип Христић поново су се срели у Берлину октобра исте године, када Матић тачно наводи да је Христић завршио студије права у Паризу и да је на пропутовању кроз Европу на повратку у Србију. Димитрије Матић, *Ђачки дневник (1845 – 1848)*, Београд, 1874, 15, 30.

¹⁹ Стојан Јовановић, Димитрије Томић и Димитрије Црнобарац такође су затражили да буду послати у Париз да наставе школовање, али је влада одбила њихов захтев. Министарство просвете донело је одлуку да се из прве групе питомаца више ниједан не шаље у Француску на школовање, већ да заврше факултет у Бечу (Р. Љушић, *Прво намесничийство (1839–1840)*, 107). Ова чињеница могла би да потврди Христићев субјективан став да су му другови завидели што је био послат у Париз. Новембра 1842. године уставобранитељи су одлучили да поред Косте Николајевића и Филипа Христића у Париз пошаљу и Димитрија Црнобарца са истом стипендијом. После две године, прикључио им се и Коста Магазиновић.

услов да после годину дана и Христић почне да студира права. Једино значајније сећање на школовање у Паризу односи се на вероисповест. Као што је већ речено, питомци су били упозорени да морају редовно да иду на вероисповест и причест, али то је у страниј земљи представљало проблем. У Паризу у то време није постојала српска православна црква, па су Срби морали да иду на црквену службу у руску цркву.

Школовање у Паризу омогућавало је питомцима да стекну шире политичке видике од оних који су постојали у апсолутистичкој Хабзбуршкој монархији, а као и у Бечу, живели су у немаштини због високих трошкова свакодневног живота. Један од највећих проблема било је недовољно образовање – Кости Николајевићу је призната диплома Лицеја као положена матура, а Христић је морао да похађа чувени лицеј Луј ле Гран.²⁰ Иако је изгледало да је то додатно оптерећење за Христића, школовање у овако престижном колеџу и те како је помогло његовој дипломатској и политичкој каријери.

Пошто је првих годину дана по доласку у Париз провео учећи француски и латински, Филип Христић је 1843. године започео редовне студије права. Како су успели да упишу жељене универзитете, о српским студентима у Паризу више нико није водио рачуна. Српска влада, а пре свега, Државни савет и Министарство просвете нису пратили њихов даљи ток школовања. Пошто нису познавали француски систем школовања, нису ни могли да знају које би дипломе студенти требало да стекну, нити да ли су им уопште биле потребне. За сваку диплому, осим основне стипендије, било је потребно одвојити додатна државна средства. Опште мишљење Министарства било је да су дипломе, у ствари, непотребне, да су ствар престижа. Христић је 1845. године стекао диплому лиценцијата (бакалаурелат права) и вратио се у Србију. На повратку у Србију, Христић се месец дана задржао у Берлину, где се дружио с Димитријем Матићем, који је тамо студирао права. Истовремено је похађао и предавања тамошњих професора да би усавршио своје знање немачког језика.

У Београду је добио место секретара у новооснованом Врховном суду 1846. године. Пошто султанов ферман, који је требало да одобри оснивање поменутог суда никако није стизао, Христић је, са платом стипендисте, упућен у Апелациони суд, где је остао следећих шест месеци. Тада је одлучио да поново замоли државне власти да продужи школовање у Паризу за још две године. Као и сви други, Христић је имао проблема да докаже да му је потребна диплома доктора права. Ипак, трошкови су на крају одобрени и сви докторанди ће се вратити у Кнежевину са дипломама париског универзитета. Револуција 1848. године утицала је на то да

²⁰ В. Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856”, 194.

се Христић, Магазиновић и Црнобарац по завршетку студија врате у Србију. Плашили су се да би револуционарни догађаји могли довести до прекида примања редовних државних стипендија и да ће им повратак у Србију бити отежан. Христић је одбранио докторат 1848. године, после чега се дефинитивно вратио у Србију.²¹ На повратку је посетио Лондон, горњу Немачку и један крај Италије, чиме је проширио своја знања о земљама западне Европе. Школовање у Француској је на разне начине утицало на српске питомце и они су наставили да подстичу студенте да иду на школовање у иностранство, под условом да се по завршетку факултета врате у Србију. Филип Христић је чак подстакао Јеврема Грујића да затражи државну стипендију за даље школовање у Паризу.²²

Филип Христић је завршио школовање у време када је цела Европа, па делимично и Србија, била суочена, с најблаже речено, ванредним политичким и друштвеним околностима. Иако се Револуција 1848 није проширила на Србију, постојале су јасне назнаке унутрашње нестабилности, сукоба између кнеза Александра Карађорђевића и Савета око поделе власти, тежње за реформама и слободом штампе. Државни питомци школовани у иностранству били су кандидати за највише државне, црквене и војне положаје. У најбољем положају после повратка у Србију били су студенти који су завршили права. „Паризлије” су по повратку са школовања представљали нову српску интелигенцију, били су носиоци западних утицаја, културе и идеја, а њихов утицај у Кнежевини све је више јачао. Ту налазимо и почетке сукоба младе интелигенције и уставобранитеља.²³ Утицај француских ђака највише се могао уочити у културном животу Србије. Истицали су се усвојеним европским навикама и начином живота који су стекли током вишегодишњег живота у иностранству. Удаљили су се од типичног начина живота у

²¹ В. Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856”, 190–191; В. Стојанчевић, *Две аутобиографије Филипа Христића*, 170–171; У исто време, студије су завршили Црнобарац и Магазиновић. Црнобарац је, као и Христић, стекао докторат права, док су Магазиновић и Јеврем Грујић школовање завршили са лиценцијатом права.

²² В. Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856”, 200.

²³ Илија Гарашанин је био веома љубазан према високошколованим младим чиновницима. Насупрот њему, Вучић није могао с њима да нађе заједнички језик. Млади су по повратку у земљу очекивали и тражили највише положаје и звања. Добијали су намештења професора лицеја и секретара у министарствима. Већ педесетих година XIX века, Николајевић је био капућехаја у Цариграду, Христић секретар у министарству просвете, Магазиновић секретар у Министарству унутрашњих дела, а Црнобарац у министарству правосуђа. Димитрије Матић и Коста Цукић постали су професори Лицеја. Паризлије су представљале неформалну политичку групацију у Кнежевини, а ова врста политичког окупљања није била неуобичајена у Европи. С. Јовановић, *Уставобраници и њихова влада*, Београд 1933, 99–108; В. Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856”, 198.

Србији, начина облачења – са фесовима и опанцима, који су познавали пре одласка у Европу.²⁴ Постоји претпоставка у српској историографији²⁵ да је утицај паризлија у српском друштву био занемарљив. Ипак париски ђаци су заузимали кључне државне положаје. Филип Христић је 1848/49. године био секретар у Министарству просвете. Министар просвете био је Лазар Арсенијевић Баталака, који је у Христићевом детињству изнајмљивао собе у његовој породичној кући. Министар просвете је 1849. године именовао школску комисију,²⁶ за чијег је секретара постављен Филип Христић. Комисија је саставила прве уџбенике на српском језику, а *Прва знања* и три читанке за први, други и трећи разред написао је управо Филип Христић.

Може се закључити да су 1849. године француски ђаци могли да утичу на процес образовања у Кнежевини. Залагали су се за увођење широког образовања, али само за мушке чланове друштва. Европски либерали су, као и српске паризлије, јасно показивали отпор према клерикализму и црквеној контроли образовања.²⁷ Иако се Филип Христић није јавно истицао у ширењу либералних идеја, ипак је свесрдно, својим учешћем у просветној комисији, из позадине, помагао својим друговима. Деловање из сенке и касније ће се показати као основни начин Христићевог наступа у политици. Никад у првим редовима, али увек ширећи свој утицај из позадине, Христић је сарађивао с највећим српским државницима, пре свега, са пашеногом Јованом Ристићем. Вероватно је и то, поред заједничког детињства, допринело да Христић буде укључен у круг који се формирао око кнеза Михаила Обреновића и који је чинио важну управљачку елиту шездесетих година XIX века.

Иако је сам за себе говорио да је био неправедно представљан као припадник конзервативне струје у српском друштву, његова начела и каснији ставови указују на Христићеве либералне погледе.²⁸ У политичком смислу би се Христић најпре могао одредити као *либерални*

²⁴ Александра Вулетић, *Породица у Србији средином 19. века*, Београд, 2002, 11–23.

²⁵ В. Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856”, 201–202.

²⁶ Уместо Просветног одбора, успостављеног 1845. године, 1849. установљена је Просветна комисија са задатком да прегледа све школске књиге. Ова комисија је већ после годину дана израдила све уџбенике за наставу основне школе: *Свешћена историја* и *Катехизис* архимадрита Гаврила; *Српска историја* Љубомира Ненадовића, *Српска грамашика* Косте Цукића, *Земљопис Србије и Турске* Косте Бранковића, *Прва читанка*, *Прва знања*, *Друга читанка* и *Рачуница* Филипа Христића. Види: Наталија Јовановић, *нав. дело*, 161–177.

²⁷ Jonathan Sperber, *The European Revolutions 1848–1851*, Cambridge, 2005, 67.

²⁸ Радован Самарџић, *Писци српске историје 2*, Београд, 1981, 244–248; За теорију филозофског либерализма види: Bertrand Russell, *The History of Western Philosophy*, New York, 1945, 596–604.

конзервативац. Либерални конзервативизам у централној Европи, па самим тим и у Србији представљао је у XIX веку прихватљив друштвени концепт, који би се могао објаснити као социјално прихватљив традиционализам. Можемо рећи да је Христић по својим схватањима био испред времена у коме је живео и деловао. Концепт либералног конзервативизма био је прихваћен начин понашања у европском, па самим тим и српском грађанском друштву много пре него што је био објашњен као политички правац.²⁹

Због школовања и усавршавања у иностранству, Христић је провео осам година изван Србије (1840–1848). За то време у Србији су се промениле две династије и три владара. Христић је одрастао и започео школовање током владавине кнеза Милоша, а отишао је из Србије 1840. године, у време прве владавине кнеза Михаила. Када се коначно вратио 1848. године, на власти је затекао кнеза Александра Карађорђевића и уставобранитеље. Ипак, Христићева каријера није због тога трпела. Чим је ступио на тле Кнежевине, као доктор права, ушао је у круг тадашње српске елите, коју су чинили уставобранитељи Илија Гарашанин, Аврам Петронијевић, Тома Вучић Перишић.³⁰ Од млађих паризлија, у поменути елиту убрајали су се: Јеврем Грујић, Јован Мариновић, Јован Ристић, Димитрије Матић, Коста Цукић и, наравно, Филип Христић.³¹

²⁹ Либерали су се као друштвено-политичка групација дефинисали већ 1847. године преко *Дружине младежи српске*. Уставобранитељска власт је у време револуције 1848. године морала да обрати посебну пажњу управо на либерале и паризлије, као на друштвено језгро које је захтевало реформе у Кнежевини. Паризлије су, вративши се у Србију, дошле у додир са ђацима Лицеја – Јевремом Грујићем, Милованом Јанковићем, Стојаном Бошковићем, Јованом Ристићем, Владимиром Јовановићем. На Петровској скупштини изнети су захтеви за слободом „предавања наука” и штампе, али нису остварени. Управо због тих захтева, током 1848/49. године појачан је надзор над Лицејом и отпуштени су Христићеви школски другови, Димитрије Матић и Коста Цукић; Данко Леовац, *Конзервативне и либералне идеје у Кнежевини Србији (1850–1870)*, необјављени мастер рад, Филозофски факултет, Београд, 2010, 19–23.

³⁰ Стојан и Алекса Симић, Стеван Петровић Книћанин, Стефан Стефановић Тенка, Паун Јанковић Баћа, Стеван Магазиновић, Миливоје Петровић Блазнавац. Другу групацију чинили су аустријски Срби: сам Христићев добротвор, митрополит Петар Јовановић, Јован Хаџић, Стефан Марковић, Лазар Зубан, Јован Стерија Поповић, Атанасије Николић, Димитрије Исailовић, Цветко Рајовић.

³¹ Небојша Јовановић, *Двор кнеза Александра Карађорђевића*, Београд, 2009, 148–177. Иако писац овог дела истиче постојање елите у Србији, не увиђа у потпуности њену сложеност. Паризлије су занемарене и од њих се помињу само Јован Мариновић и Јеврем Грујић. Писац није уочио Христића као једног од кнежевих љубимаца.

САДРЖАЈ

Уводна реч	5
Детињство и школовање	9
Почеци политичке каријере	25
Кнежевски представник	35
Законодавство	49
Члан Државног савета	61
Мисије у Лондону	71
Прве године на Босфору	85
Друга мисија и кнежева посета султану	123
Од мира до рата	135
Посланик независне Србије	157
Беч, Берлин и Рим	173
Посланик у Лондону	191
У друштвеном, просветном и културном животу	199
Два пашенога	225
Закључак	245
Списак извора и литературе	253
Именски регистар	259
Географски регистар	269